

VATIKÁN A NÁSTUP RADIKÁLNÍ LEVICE VE STŘEDNÍ EVROPĚ PO ROCE 1918

MAREK ŠMÍD

Předložená studie se věnuje střetu Svatého stolce s radikálními levicovými režimy, tzv. republikami rad, které se po první světové válce na krátký čas dostaly k moci. Poněvadž se v průběhu let 1918–1920 jednalo o osm států řízených sověty, jejichž existence zahrnovala střední a východní Evropu i Blízký východ, soustředíme naši pozornost primárně na ty komunistické experimenty, které se dotýkaly rovněž osudů mladé Československé republiky, tedy Maďarské republiky rad, Slovenské republiky rad a Bavorské republiky rad. Text vychází z fondů vatikánských archivů, které konfrontuje s odbornou literaturou, především zahraniční proveniencí.

Byla to právě konfrontace s levicovou ideologií, jež přiměla katolickou církev¹ ve druhé polovině 19. století precizovat své sociální učení a přenést akcent do sociální oblasti. Právě zde papež meziválečného období Pius XI. odmítal cestu radikálů za spravedlivější společností skrze vynucovanou rovnost lidí, nepřirozený třídní boj, zespolenštění výrobních prostředků, přílišný materialismus a degradaci rodiny, přičemž mu vyčítal zejména jeho nekřesťanský základ, zášť proti Bohu a bezohledné přivlastňování si soukromého vlastnictví.²

Prvním oficiálním dokumentem katolické církve o komunismu se stala papežská encyklika Pia IX. *Qui pluribus* z listopadu 1846. Tuto kritiku prohloubil Piův následovník Lev XIII., který vyčítal socialistickému hnutí zejména dvě chyby – socialismus usiloval o úplnou rovnost lidí, která byla podle papeže nemožná, a prosazoval třídní boj, který byl zhoubný.

Hlavní výtky Piova nástupce Lva XIII. vůči socialistickému hnutí – rozuměme jím ovšem celou škálu levicových formací zahrnující sociální demokraty, komunisty, spartakovce atd. – byly dvojí. Socialismus usiloval o úplnou rovnost lidí, která byla podle papeže nemožná, a prosazoval třídní boj, který byl zhoubný. Lev XIII. proto vyzýval ke zřizování dělnických organizací, založených na bratrství pod ochranou katolické církve, které se měly stát účinným prostředkem k překonání sociální propasti.

1 Termín *katolická církev* používáme zjednodušeně v celé studii pro římskokatolickou církev.

2 Vašek, Bedřich: Cesty k sociální spravedlnosti. Základní křesťanské zásady hospodářsko-sociální. Praha 1936, s. 14–15.

Svatý stolec považoval komunismus za lživý ideál spravedlnosti, rovnosti a bratrství, bezbožnou ideologii, která svým přímočarým materialismem a popíráním lidské svobody znevažovala základní autoritu, soukromý majetek, rodinu, manželství atd.³

Základním principem byla pro Lva XIII. skutečnost, že společenské vrstvy nejsou buď od přírody, nebo historickým vývojem vůči sobě navzájem nepřátelské, ale tvoří harmonický celek jako údy jednoho těla. Bohatí a chudí se navzájem potřebují – kapitál se nemůže obejít bez práce a práce bez kapitálu. Řešení, jež našlo svůj konkrétní výstup v podobě encykliky *Rerum novarum* v roce 1891, proto podle církevní nauky nepředstavuje likvidace soukromého vlastnictví, ale naopak majetková emancipace nejchudších vrstev, které by se i drobným jměním zbavily své závislosti na kapitalistovi.⁴

V době, kdy liberalismus svým systémem umožňoval ziskuchtivým jedincům vykořisťovat své bližní, připomínal papež, že i dělník má svou lidskou důstojnost, korunovanou důstojností křesťana. Člověk nesmí být oceňován jen podle svých pracovních schopností, ale musí na něj být brán ohled také jako na mravní osobu s jistými duchovními potřebami.⁵

V roce 1917 se postoj katolické církve ke komunismu zkomplikoval tím spíše, že se tato politická ideologie chopila vlády právě v Rusku, v zemi, jejíž vztahy ke katolickému náboženství byly tradičně nepřátelské. Katolické náboženství, byť bylo silně zastoupeno na západě země, zde bylo považováno za víru cizích, neruských národů, zejména Poláků, Bělorusů, Litevců či Ukrajinců. Konverze k němu se až do roku 1905 přísně trestala. Po vydání tolerančního patentu ve zmíněném roce se sice umožňovala, proběhly ostatně konverze některých intelektuálů ke katolicismu, ale rozhodně se vnímání tohoto náboženství v Rusku nezlepšilo.⁶

Důvodem zůstávala především skutečnost, že byl nástup ateistického režimu materialistického komunismu v závěru 10. let 20. století spjat s tvrdým pronásledováním nejen katolické církve. Kromě toho stoupenci radikální levice útočili na pravoslavnou církev, takže se jejich nepřitelem brzy stali členové všech církví, které s důrazem na individuální hodnoty a důstojnost člověka představovali výraznou protirežimní opozici. Radikalismus zchladil i původní očekávání Svatého stolce, který v pádu carského Ruska spatřoval možnost konverze této země ke katolicismu.⁷

3 Pius XI.: *Divini Redemptoris*. Tentokrát ještě naléhavěji do vlastních řad. Olomouc 1993, s. 11.

4 Kownacki, Robert P.: *Catholic Social Thought. From Rerum Novarum to Centesimus Annus*. The *Ecumenical Review* 43, 1991, č. 4, s. 431.

5 Bahounek, Jiří: *Sociální učení církve*. Brno 1991, s. 15–16.

6 Nykl, Hanuš: *Náboženství v ruské kultuře*. Praha 2013, s. 230; Bihlmeyer, Karl – Tüchle, Hermann: *Storia della Chiesa. I*. Brescia 1994, s. 277.

7 Pollard, John F.: *Il papa sconosciuto. Benedetto XV (1914–1922) e la ricerca della pace*. Milano 2001, s. 221.

Ve vztahu k církvím volil bolševický režim po roce 1917 oportunní přístup, kdy hrozby fyzické likvidace jejich představitelů střídala pozvání ke kompromitující spolupráci. Cíle však byly zřejmé – ochromit církev, zlomit její představitele, internovat hodnostáře a zlikvidovat kněze, kteří byli překážkou bolševizace společnosti.

Původní Leninova koncepce proletářské revoluce počítala s tím, že změny v sovětském Rusku budou pouze začátkem širšího revolučního procesu. Pro bolševiky byla totiž světová revoluce předpokladem přežití jejich režimu v Rusku. Počátkem března 1919 proto svolali do Moskvy téměř padesát představitelů vznikajícího komunistického hnutí, jehož výsledkem bylo založení Komunistické internacionály, tzv. Kominterny, jež byla programově koncipována jako řídicí centrum očekávané světové proletářské revoluce. Předsedou Kominterny byl zvolen Grigorij Jevsejevič Zinovjev.⁸

S ohledem na střední Evropu to byly po skončení první světové války především tři republiky rad, tedy tři komunistické státy řízené sověty, které se v praxi rozhodly prosazovat politiku radikální levice, nepočítáme-li samotný bolševický režim v Rusku. V březnu až srpnu 1919 existovala Maďarská republika rad, v dubnu až květnu téhož roku Bavorská republika rad a v červnu až červenci Slovenská republika rad. Přestože trvaly relativně krátce, škody, které napáchaly, zůstaly bolestivým dědictvím až do 20. let.

Území Československé republiky se dotýkala především Slovenská republika rad, resp. přesněji republika rad na východním Slovensku, kde byly aplikovány základní zákonné normy revolučního Maďarska. Mimořádně tragicky v nových státoprávních poměrech Československa působily zejména vraždy národně uvědomělých Slováků včetně kněží na území, které maďarská armáda obsadila – v Tisovci zastřelili katolického kněze Jána Šarloša, v Dunajskej Moči popravili kněze Jána Trubínyiho atd.

Protože však v té době ještě neexistovaly oficiální diplomatické styky mezi Československem a Svatým stolcem, referoval o těchto souvislostech apoštolský nuncius ve Vídni Teodoro Valfrè di Bonzo. Ten informoval především o dění v Maďarsku, kde tento experiment radikálně levicového zaměření s diktaturou proletariátu v čele s Bélou Kunem existoval od 21. března do 1. srpna 1919. Již od počátku postřehl jasný komunistický charakter nového režimu, který bezprostředně po uchopení moci vyhlásil odluku církve od státu, zrušil výuku náboženství, deklaroval svobodu vyznání a rozhodl se pro konfiskaci církevních statků.⁹

Poněvadž režim usiloval o svržení církve a náboženství, stali se kněží předními pronásledovanými osobnostmi ze strany komunistického režimu. Zřejmě ve

8 Nálevka, Vladimír: Světová politika ve 20. století. I. Praha 2000, s. 33–34.

9 Zombori, István a kol. (edd.): Le relazioni diplomatiche tra Ungheria e la Santa Sede. Budapest 2001, s. 22.

snaze zabránit nejhoršímu či získat prostor k diplomatickým jednáním s důrazem na zájmy církve ustoupil resentment Svatého stolce do pozadí a vatikánští představitelé uznali novou vládu Maďarské republiky rad jako legitimní. Korektní vztah s proticírkevně zaměřenou diktaturou však udržitelný nebyl.¹⁰

Reflexe Slovenské i Maďarské republiky rad z řad církevních představitelů Svatého stolce byly překvapivě řídké zřejmě proto, že jejich existence nepřekročily životnost několika měsíců. Dalším důvodem byla skutečnost, že v době trvání republiky rad nedisponoval Svatý stolec oficiálním zástupcem ani v Praze ani v Budapešti, takže zprávy o řádění stoupenců radikální levice byly vždy pouze prostředkované, zpravidla přes vatikánského diplomatického zástupce ve Vídni či další důvěrníky, čímž občas docházelo ke zkreslování sdělovaného.¹¹

Bezprostřední zkušenost však Svatý stolec nabyl především s Bavorskou republikou rad, neboť právě v Mnichově sídlila apoštolská nunciatura již od roku 1785. Od dubna 1917 ji vedl mladý Eugenio Pacelli, který vstoupil do služeb státního sekretariátu na počátku 20. století, kdy se stal spolupracovníkem státního sekretáře Rafaela Merry del Vala. Před rokem 1914 se intenzívně zapojil do příprav Kodexu kanonického práva i odkládaného konkordátu se Srbskem. Do diplomatických služeb Svatého stolce vstoupil po vypuknutí první světové války. Jeho cenné svědectví je umocněno tím, že přímo v centru dění pobýval a mohl tak realitu rudé každodennosti v mnichovských ulicích komunikovat na stránkách svých listů a telegramů.

Nahlédnout do množství Pacelliho zpráv dnes můžeme díky úsilí pracovníků Německého historického ústavu v Římě, který se rozhodl postupně zveřejňovat materiály, které časově pokrývají období Výmarské republiky a Třetí říše.¹² Na internetu tak máme k dispozici kritické zpracované a edičně upravené zprávy apoštolského nuncia v Mnichově a Berlíně z 10. a 20. let, které představují jak cenné svědectví o náboženských poměrech v meziválečném Německu, tak o vzájemných německo-vatikánských diplomatických stycích v první polovině 20. století. Není rozhodně přehlédnutelné, že jejich tvůrce E. Pacelli, pozdější papež Pius XII., vytvářel obraz středoevropské republiky, který Svatý stolec obecně přijímal a který se v jeho strukturách zcela akceptoval.

Eugenio Pacelli pobýval v Bavorsku již od dubna 1917, kdy v zemi začal působit jako mírový vyjednávač v závěru první světové války. V Mnichově rovněž zažil

10 Tamtéž, s. 23.

11 Archivio Storico. Sezione per i rapporti con gli stati /Segreteria di Stato/ (dále jen AA. EE. SS.), fond Austria-Ungheria, III. období, fascikl 519, ff. 65-76, Torricella Gasparrimu, léto 1919; Hrabovec, Emília: Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánských prameňov. Bratislava 2012, s. 173.

12 <http://www.pacelli-edition.de/> [13. 6. 2023]

pád německé monarchie o rok a půl později i dramatické dny zmatku a chaosu bavorské revoluce, eskalaci levicových protináboženských nálad a svržení bavorské monarchie.

Jak vidíme z četných Pacelliho zpráv, poměry v Bavorsku zůstávaly po první světové válce nadále neklidné a nepřehledné. Vedle celonárodní Scheidemannovy vlády a bavorské Eisnerovy vlády existovaly krátce od února 1919 partikulární Centrální rada bavorské republiky pod vedením Ernsta Niekische a stejná rada komunistů – známá od dubna 1919 pod označením Bavorská republika rad – pod vedením Rusa židovského původu Eugena Leviena.¹³

Zatímco se mnichovský arcibiskup a pozdější kardinál Michael von Faulhaber držel od socialistického experimentu stranou a vyčkával na brzkou změnu politických poměrů, Eugenio Pacelli, kterého Eisnerova sociálně-demokratická vláda kontaktovala ve snaze získat uznáním od Svatého stolce mezinárodní respekt, se raději v listopadu 1918 uchýlil do Švýcarska, než aby bylo jeho jednání se socialistickou vládou jakýmkoliv způsobem interpretováno jako její uznání.¹⁴

Jak poznamenal Eugenio Pacelli ve svém listu státnímu sekretáři Pietru Gasparrimu do Říma: „Načrtnout to, co jeho osoba vyjadřuje, znamená shrnout skutečně to, co bavorská revoluce reprezentuje. Je ateista, radikální socialista, mstivý propagandista, intimní přítel ruských nihilistů, vůdce všech mnichovských revolucí, nesčíslněkrát vězněný za politické zločiny a navíc haličský Žid. Kurt Eisner je hlasatelem, programem, duší revoluce, která se rozpoutala v Bavorsku a která ohrožuje náboženský, politický a sociální život. Říká se, že na první tajné schůzi zvolal: 'Nyní je potřeba skončit s kněžími'.“¹⁵

Po volební porážce prvního republikánského předsedy vlády Bavorska Kurta Eisnera a jeho zavraždění v únoru 1919 se Eugenio Pacelli do bavorské metropole opět vrátil. Ve své zprávě z února 1919 popsal apoštolský nuncius stávající politicko-náboženské poměry Bavorska následujícími slovy: „Dnešní systém rad dělníků, rolníků a vojáků je plodem socialistické revoluce. Jak každý ví, ty měly svůj první původ a počátek v Rusku, jehož kulturní stav se dal snadno zcivilizovat.“¹⁶

Vatikánský diplomat se snažil vysvětlit, že se zmíněné rady objevily v jižním Německu zcela spontánně, a to bezprostředně s vypuknutím revoluce, nicméně varoval, že by jejich násilná likvidace přinesla krveprolití.¹⁷

13 Besier, Gerhard: Svatý stolec a Hitlerovo Německo. Brno 2008, s. 36–37.

14 Fattorini, Emma: Germania e Santa Sede. Le nunziatura di Pacelli tra la Grande guerra e la Repubblica di Weimar. Bologna 1992, s. 105; Tornielli, Andrea: Pio XII. Eugenio Pacelli, un uomo sul trono di Pietro. Milano 2007, s. 101.

15 AA. EE. SS., fond Baviera, III. období, fascikl 42, f. 4, Pacelli Gasparrimu 15. 11. 1918.

16 AA. EE. SS., fond Germania, III. období, fascikl 890, f. 49, Pacelli Gasparrimu 27. 2. 1919.

17 Tamtéž.

Informoval, že se i významní socialisté v parlamentu brání uznání rad dělníků, rolníků a vojáků za politická tělesa, neboť nebyly řádně zvoleny občany ve volbách. Spíše v nich spatřoval hospodářské skupiny, jež by mohly dělníky zastupovat v příslušných zákonodárných orgánech, kde prosazovat jejich zájem.¹⁸ Jejich existenci vnímal jako nastoupenou cestu radikálních socialistů k vyhlášení republiky rad v dubnu 1919, jejímž vzorem bylo především bolševické Rusko. Ta se následně měla stát ohlašovanou diktaturou proletariátu a likvidací buržoazie.¹⁹

Události z února 1919 vnímal Eugenio Pacelli jako nástup druhé revoluce,²⁰ takže je považoval za mimořádně závažné. Pokládal je za násilný útok části proletariátu na demokratické poměry předchozích měsíců, který měl v odporu k poměrům po listopadu sjednotit politickou levicí, nicméně bez úspěchu. Ztotožnili se s nimi totiž pouze socialisté a vůdci nezávislých,²¹ zatímco komunisté a spartakovci²² nikoliv, protože se v jejich očích jednalo o málo revoluční projekt.²³

Eugenio Pacelli upozorňoval na odlišnosti revoluce z listopadu 1918 a února 1919, přičemž se vyslovoval, že revoluce ze 7. listopadu 1918 vznikla z neblahého výsledku války a jejích vnitřních dopadů, zatímco revoluce z 21. února byla spíše důsledkem evolučního vývoje pohybu doleva směrem k systému rad. Zavraždění Kurta Eisnera považoval za záminku, nikoliv za příčinu, jež dala do pohybu události směřující ke vzniku republiky rad.²⁴

Myšlenky samotného Kurta Eisnera, který byl rovněž zastáncem systému rad za účasti dělníků, vojáků a rolníků, zemský sněm nikdy neodmítl, uvedl v listu Eugenio Pacelli, ale chtěl jejich činnost korigovat prostřednictvím rad samotných. Třebaže se jeho hledisko smíšeného systému (koexistence systému rad a zemského sněmu) podařilo částečně prosadit, nebyl mu dopřán dostatečný čas, aby své plány realizoval. Po jeho násilné smrti se Bavorsko podle slov vatikánského diplomata ponořilo do katastrofy, jejíž rozsah a výsledek zatím nelze plně docenit.²⁵

18 Tamtéž.

19 Tamtéž.

20 První revolucí byla ta z listopadu 1918.

21 Myšlena Nezávislá sociálně demokratická strana Německa, jež vznikla odštěpením reformních členů od Sociálnědemokratické strany Německa v roce 1917. V počátcích byli jejími členy také příznivci radikálního levicového hnutí, tzv. spartakovci.

22 Spartakovci, resp. Svaz spartakovců, představovali krajně levicovou skupinu revolucionářů v čele s Rosou Luxemburgovou a Karlem Liebknechtem. V lednu 1919 se v Berlíně pokusili vyvolat povstání. To však bylo rozdrčeno a zmíněné vůdčí osobnosti spartakovců dne 15. ledna 1919 popraveny.

23 AA. EE. SS., fond Baviara, III. období, fascikl 43, f. 7, Pacelli Gasparrimu 3. 3. 1919.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž, f. 8.

V činnosti republiky rad, jež navazovala na Eisnerův režim, spatřoval Eugenio Pacelli spíše evoluci než revoluci. Slabost republiky rad tkvěla z jeho pohledu především ve skutečnosti, že nebyla inovativním činem radikální levice, ale spíše pokračováním myšlenek Eisnerova režimu. Nedařilo se jí navíc najít vlastní ideový, resp. ideologický kurz, ale spíše troskotala na neschopnosti najít kompromis mezi myšlenkou rad, plodů revoluce a svou původní demokratickou vírou.²⁶

Listopadová revoluce z roku 1918 tak proletariát nesjednotila, jak se vyslovil Eugenio Pacelli, ale naopak rozdělila na tři skupiny (většinovou socialistickou, radikální komunistickou a ilegální spartakovskou). Jako nejrozhodnější z nich se projevíli komunisté, kteří zesílili své tlaky na proletariát, upozadili myšlenku odborů a všemi prostředky prosazovali válku proti buržoazii. Ta vkládala všechny své naděje od samého počátku do zemského sněmu, od něhož očekávala konec tohoto provizorního stavu a ustavení vlády silné ruky.²⁷

Pokud levice v Německu zvítězí, prohlásil Eugenio Pacelli v listu do Říma, budou rady vládnout zemi násilím a uvrhnou ji do anarchie jako v Rusku. Německo nebude schopné splácet své válečné dluhy, což povede k nestabilitě v Evropě. V ohrožení se tak ocitnou jak Itálie, tak Francie, které budou vystaveny nebezpečí a ohrožovány bolševickou nákazou ve střední Evropě. Budoucnost země se tak podle vatikánského diplomata ocitla v rukou vítězů první války, kteří by se měli spokojit jen s reparacemi a nedávat německému lidu najevo pocit otrockého ponížení.²⁸

I v dalších týdnech a měsících po ustavení Bavorské republiky rad v dubnu 1919 informoval Eugenio Pacelli Svatý stolec s železnou pravidelností. Třebaže negativně vnímal panující anarchii, politickou a sociální nestabilitu, generální stávky i množství zbraní mezi dělnictvem, věřil, že se pořádek ve městě obnoví. Sám projevoval mimořádnou statečnost, kdy v jednom z četných listů státnímu sekretariátu Svatého stolce prohlásil: „Pokud jde o nebezpečí, jemuž je moje osoba vystavena, v minulosti jsem strach neměl a nemám jej ani nyní.“²⁹

Dnes máme k dispozici situační zprávu, jež představuje velmi naturalistický popis reality republiky rad, zejména velmi chaotických poměrů uvnitř řídicího orgánu sídlícího v královském paláci v Mnichově. Eugenio Pacelli a jeho sekretář Lorenzo Schioppa se v ní tvrdě vyslovovali proti hlavě revoluční levice Eugenu Levinému, přičemž byli zaskočení přítomností četných Židů v jeho revolučním hnutí.³⁰

26 Tamtéž.

27 Tamtéž, f. 9.

28 Tamtéž, ff. 10.

29 AA. EE. SS., fond Baviera, III. období, fascikl 43, f. 43, Pacelli Gasparrimu 15. 4. 1919.

30 Chenaux, Philippe: Pio XII. Diplomatico e pastore. Milano 2004, s. 249.

Ve snaze poznat svého nepřítele osobně a přimět jej mluvit o budoucích krocích republiky rad jednoznačně, ale též z obavy před narušením imunity diplomatických zástupců Svatého stolce, se za ním do sídla vlády v královském paláci vypravil sekretář apoštolského nuncia Lorenzo Schioppa.

Prostředí, které zde navštívil, popsal jako extrémní zmatek, nechutný nepořádek, neustálé přicházení a odcházení vojáků a ozbrojených dělníků, křik, neslušná slova a kletby, které tam zaznívaly; sídlo bavorského krále označil za podívanou z pekla. Jeho zaměstnancům velela Leviného milenka – mladá Ruska, rozvedená Židovka, která se chovala jako bytná.

Komunistického vůdce Eugena Leviného zachytil ve zprávě Lorenzo Schioppa jako mladého muže, Rusa a Žida, asi třiceti či pětatřicetiletého špinavého člověka s bledýma očima, drsným a vulgárním hlasem, s inteligentním a úlisným výrazem ve tváři. Musel zřejmě osobně trpět, když jej žádal o respektování exterritoriality apoštolské nunciatury a jejího správce jako doyena diplomatického sboru.³¹

Třebaže s ním představitelé Bavorské republiky rad jednali hrubě a jako na zástupce katolické strany na něj pohlíželi přes prsty, udržovaly obě strany jistou dávku politické korektnosti. Lidový komisař pro zahraniční věci Franz Lipp jej dokonce přijal a vyslechl, nicméně mu dal na vědomí, že levicová republika nunciaturu nepotřebuje, protože v budoucnu počítá s odlukou církve od státu. Slíbil však respektovat extraterritorialitu apoštolské nunciatury, pokud ta naopak nebude ohrožovat bezpečnost republiky rad.

Zisk ústního příslibu měl nicméně pouze relativní hodnotu, protože závisel na vůli vojáků. Podobné dokumenty, jež byly vydány diplomatickým a konzulárním zastoupením v Bavorsku, totiž nezabránilly např. zatčení rakouského konzula.³²

S táborem radikální levice se osobně dostal apoštolský nuncius Eugenio Pacelli do kontaktu dne 29. dubna 1919, kdy byla exterritorialita apoštolské nunciatury v Mnichově porušena. Do budovy nunciatury pronikly násilím rudé gardy vyzbrojené puškami, revolvery a granáty, které po konfrontaci s nunciem ohrožovaným revolverem zabavily osobní automobil nunciatury; vůz o několik dní později na zásah italských diplomatických kruhů vrátily. Eugenio Pacelli si na evidentní porušení mezinárodního práva stěžoval bavorské vládě.³³

Již 3. května proběhl další incident, kdy bylo na budovu pruským vládním vojskem vystřeleno, proti čemuž nuncius protestoval. Dočkal se sice omluvy sa-

31 AA. EE. SS., fond Baviera, III. období, fascikl 40, ff. 36-38, Pacelli Gasparrimu 18. 4. 1919; Fattorini, E.: Germania e Santa Sede, s. 322–325.

32 AA. EE. SS., fond Baviera, III. období, fascikl 40, ff. 36-38, Pacelli Gasparrimu 18. 4. 1919; Che-
naux, P.: Pio XII, s. 248–249.

33 Friedländer, Saul: Pius XII. a třetí říše. Praha 1967, s. 31; Teuffenbach, Alexandra von: Eugenio
Pacelli. Pio XII. tra storia, politica e fede. Roma 2008, s. 93, 98.

motného ministerského předsedy Bavorska, sociálního demokrata Johanna Hoffmanna, nicméně nenabyl pocitu bezpečí pro diplomatickou práci.³⁴

Po těžkých pouličních střetech opustil Eugenio Pacelli v květnu 1919 Mnichov podruhé, neboť teror freikorpsu proti Bavorské republice rad mu neumožňoval bezpečně a zodpovědně vykonávat úřad. Dne 8. května 1919 obdržel apoštolský nuncius telegram od Svatého stolce, který mu však předal vídeňský nuncius: „Sdělte Pacellimu, ať uschová do bezpečí archiv nunciatury a potom se s auditorem odebere do Švýcarska, kde obdrží další instrukce.“³⁵

Eugenio Pacelli sice nad odchodem váhal, ale druhému telegramu státního sekretáře Svatého stolce z 10. května se již podvolil a přesunul se do Švýcarska. O měsíc později však byl již zpět, jak o tom svědčí jeho telegram z poloviny června, v němž informoval římskou kurii o aktuálních poměrech: „Situace v Bavorsku... se nadále nachází ve velkém nebezpečí a zájmy církve se zdají být ohroženy. Je tudíž třeba se stále více obávat, že se vyplní předpověď mnichovského arcibiskupa, který již 31. prosince minulého roku varoval ve svém kázání věřící, že pokud dojde v Bavorsku k odluce církve od státu, nebude tato odluka provedena podle amerického, nýbrž podle francouzského modelu.“³⁶

V noci z 12. na 13. května se na nunciatuře objevilo pět vojáků ozbrojených revolvery a ručními granáty, kteří přišli zatknout mnichovského arcibiskupa Michaela von Faulhabera. Ve víře, že se schovává na nunciatuře, prohledali celý dům. Když zde nikoho nenalezli, zmocnili se alespoň některých dopisů od hledaného církevního představitele, které v budově našli.³⁷

Následné pouliční boje v centru Mnichova a několika dělnických čtvrtí byly krvavé, řádění padly za oběť stovky osob; odhady hovořily dokonce o šesti stech popravených. V konzervativním prostředí katolického Bavorska tak silně působil strach z levice, která se toužila vydat cestou ruské revoluce z roku 1917; pouze v tomto rozděleném prostředí poválečného chaosu je možné pochopit úspěch radikální pravice. Sám Eugen Leviné, veterán ruské revoluce z roku 1905, byl zastřelen dne 5. července 1919.

Když odezněly nejtěžší chvíle revolučního režimu, vydal bavorský episkopát v září 1919 pastýřský list, v němž s naturalistickou otevřeností popsal zpusošení své vlasti ve světové válce i bezprostředně po ní. Současně zmínili tvrdé útoky na náboženství během posledních měsíců i těžkou urážku zástupce hlavy katolické církve v zemi: „S hlubokou bolestí a zarmocněním vzpomínáme na ty dny sovětské republiky v Mnichově, kdy byl nejctihodnější nuncius Pacelli osobně

34 Fattorini, E.: *Germania e Santa Sede*, s. 325.

35 Besier, G.: *Svatý stolec a Hitlerovo Německo*, s. 40.

36 Tamtéž, s. 41.

37 AA. EE. SS., fond Baviera, III. období, fascikl 37, ff. 13-14, Pacelli Gasparrimu 1. 5. 1919.

ohrožován a mezinárodní právo uráženo a vysmíváno v té nejtvrděší formě.³⁸ Apoštolský nuncius v Mnichově o něm podrobně referoval ve svém listu do Říma dne 9. října.

Stejně obavy vyjádřil Pacelli v listu do Vatikánu s půlročním odstupem od událostí, a to v polovině následujícího měsíce. Není pochyb, že zážitky a dojmy z revolučního Mnichova měly jistě vliv na pozdější Pacelliho vztah k radikálně levicovému hnutí. Mnozí autoři považují na základě článků dobového katolického tisku a vzpomínek Pacelliho hospodyně Pascaliny Lehnertové *Směla jsem mu sloužit* nunciovy zážitky z revolučního Bavorska za klíčovou traumatizující událost, jež byla určující pro jeho latentní a hluboce zakořeněný antikomunismus. Sám Eugenio Pacelli považoval republiku rad za drsnou rusko-židovskou revoluční tyranii, jak režim ve svých listech označoval, za neštěstí pro stabilitu střední Evropy.³⁹

Poučení událostmi v Rusku v roce 1917 se totiž vatikánské kruhy obávaly dalšího rozšíření diktatury krajní levice. Dobře totiž znaly její materialistickou a ateistickou povahu, kterou tehdy považovaly za bezprostřední hrozbu katolicismu ve střední Evropě, jež mohla ohrozit rovněž Francii a Itálii. Záhy postřehly značné množství Židů v bolševických řídicích orgánech, což v nich vzbuzovalo obavy ze světového židovsko-bolševického či židovsko-zednářského spiknutí proti katolické církvi. Není ostatně překvapením, že silný antijudaismus byl přítomný i v římském prostředí, a to dokonce i mezi vysokými církevními hodnostáři Svatého stolce včetně myšlení zmíněného Eugenia Pacelliho.⁴⁰

Dramatické události v Německu měly svoji radikálnější paralelu v dění v Rusku, kde vůdčí bolševici v čele s Vladimírem Iljičem Leninem počítali s tím, že změny v sovětském Rusku budou pouze začátkem širšího revolučního procesu. Pro ně byla totiž světová revoluce předpokladem přežití jejich režimu v Rusku.

V čase, kdy byla v Bavorsku vyhlášena republika rad, byl v Rusku zatčen mogiljovský arcibiskup Eduard Michael von der Ropp. Byl prvním zatčeným katolickým biskupem v revolučním Rusku. Bolševici věřili, že je agentem nové polské vlády, otevřeně demonstující svůj antikomunismus, přičemž jej podezírali ze sympatií k dynastii Romanovců.⁴¹

Na obranu uvězněného církevního představitele se postavil státní sekretář Svatého stolce Pietro Gasparri, který vyzval ruskou vládu k jeho propuštění.

38 Tamtéž, fascikl 38, ff. 5-6, Pacelli Gasparri mu 9. 10. 1919.

39 Tamtéž.

40 AA. EE. SS., fond Russia, IV. období, fascikl 9, ff. 10-29, f. 22, C. Ward, strojopis knihy *Israele e il mondo. Nell'inferno della ebreo-russia* (1921); Morozzo della Rocca, Roberto: Santa Sede e Russia rivoluzionaria. In: Benedetto XV e la pace - 1918. Brescia 1990, s. 158.

41 Šmíd, Marek: Vatikán a sovětský komunismus 1917-1945. Praha 2020, s. 89.

K tomu došlo v listopadu 1919, kdy byl arcibiskup prostřednictvím litevské vlády v rámci vzájemné služby vyměněn za komunistu Karla Bernardoviče Radka, blízkého přítele Lva Davidoviče Trockého, a vypovězen ze země.

Kostely a kláštery po celém Rusku byly rabovány a postupně zavírány, jejich obyvatelé končili buď na popravištích, nebo – v lepším případě – ve vězení. Do konce roku 1918 bylo na základě nařízení bolševické vlády zavražděno více než tři tisíce kněží a řeholníků, z nichž největší část tvořili pravoslavní. Nedávné zhroucení carské samovlády učinilo z církve podle představ bolševiků bezmocnou a bezbrannou organizaci – náboženství bylo nahrazováno materialismem a novou vírou se stával ateismus.⁴²

Výuka náboženství ve školách byla zakázána a všechny vzdělávací instituce znárodněny. Církev a náboženské společnosti ztratily právní subjektivitu, čímž pozbyly práva na vlastnictví. Tvrdé represe se však stupňovaly – v roce 1919 byl příslušným zákonem zlikvidován kult relikvií a o dva roky později podrobena cenzuře všechna kázání a projevy duchovních.⁴³

Zůstává dodnes překvapením, že Svatý stolec považoval ve zjednodušené optice vidění událostí bolševickou vládu za dokonalý triumf Židů, kteří se k socialistům přidali v náladách všeobecně rozšířeného antisemitismu a tradiční nevraživosti vůči všemu sionistickému v zemi. Na druhé straně bychom neměli z relativní vysoké účasti Židů v Bavorské republice rad vyvozovat závěry o prokomunistickém smýšlení Židů, neboť se často jednalo o radikální stoupence levice, kteří sami židovstvím pohrdali.⁴⁴

Podle některých církevních hodnostářů představovalo nicméně židovské nebezpečí v závěru první světové války a bezprostředně poté příčinu všeho zla v Evropě. Jak uvedl sekretář apoštolské nunciatury v Mnichově Lorenzo Schioppa ve své zprávě státnímu sekretáři z dubna 1918: „Ruská revoluce je principiálně dílem Židů a zakládá se na světové vládě židovstva. Bolševická vláda není v nebezpečí. Přijala umírněný postup, na druhé straně buržoasie byla zbavena moci a občané nemají nic proti vládě.“⁴⁵

Svatý stolec byl po zkušenostech z bolševického Ruska přesvědčen, že je rovněž nástup ateistických režimů ve střední Evropě spjat s tvrdým pronásledováním katolické církve. Ve vztahu k jejím představitelům sice demonstroval značnou míru opovržení, na druhé straně neváhal pro zájmy katolicismu požadovat jisté ústupky či výhody pro církev. V případě republik rad se jednalo o utvrzení před-

42 Riccardi, Andrea: Století mučedníků. Kostelní Vydří 2004, s. 47

43 Grajewski, Andrzej: Rusko a kříž. Z dějin pravoslavné církve v SSSR. Praha 1997, s. 17.

44 Grajewski, A.: Rusko a kříž, s. 11; AA. EE. SS., fond Russia, IV. období, fascikl 9, ff. 10–29, C. Ward, strojopis knihy Israele e il mondo. Nell' inferno della ebreo-russia (1921), f. 22.

45 AA. EE. SS., fond Russia, III. období, fascikl 345, f. 30, Schioppa Gasparrimu 6. 4. 1918.

stavitelů Svatého stolce v dlouhodobém odporu vůči režimu, který hrozí likvidací stávajících církevně-politických poměrů. Právě z této zjednodušené optiky pramenilo černobílé vnímání prožívaných událostí i jejich interpretace.

Z tohoto pohledu církevní hodnostáři doufali, že je existence republik rad pouze krátkodobá, bez větší podpory mezi obyvatelstvem střední Evropy. Důsledky války, těžce pocítované zejména v poražených zemích jako byly Maďarsko či Německo, přinášely nicméně neklidné a nepřehledné poměry, v nichž nebylo jednoduché se zorientovat. Negativní zkušenost s levicí měla rozhodně vliv na poválečné politické směřování katolické církve, která se leckdy sbližovala s pravicovými režimy, např. v Itálii či v Německu, které nebyly ve své politice tolik proticírkevně založená či dokázaly své opovržení vůči církvi pragmaticky skrývat.

The Vatican and the Radical Left in Central Europe after 1918

The study deals with the clash of the Holy See with the radical leftist regimes, so-called soviet or council republics, which rose to power for a short time after the First World War. There were eight soviet-governed states in Central Europe, Eastern Europe, and the Near East between 1918 and 1920; the study primarily focuses on the Hungarian Soviet Republic, Slovak Soviet Republic, and Bavarian Soviet Republic. The paper reflects that following the experience with Bolshevik Russia, the Holy See soon realised that the emergence of atheistic regimes in Central Europe brought about severe persecution of the Catholic Church. While the Holy See demonstrated considerable disdain towards the representatives of these republics, on the other hand it did not hesitate to request concessions in the interest of Catholicism or benefits for the church. The opposition of the Holy See representatives towards the regime that threatened to eliminate the current church-political arrangement solidified. They believed in its short-term existence and poor support by Central European inhabitants. Their negative experience with the left wing impacted the post-war political direction of the Catholic Church that every so often became close to the right-wing regimes, e.g. in Italy and Germany, that showed less anti-religious opposition or pragmatically hid their disdain towards the church.